

Eric HOBBSBAWM (1917-2012), „cel mai respectat istoric britanic”, s-a născut în Egipt, într-o familie evreiască din Alexandria. Și-a făcut studiile la Viena și la Berlin, iar din 1933, la Londra. A studiat la St. Marylebone Grammar School, Londra, și la King's College, Cambridge, devenind lector la Catedra de istorie de la Universitatea Birkbeck din Londra, în 1947, și profesor, în 1970. În ultimii ani a predat la New School for Social Research din New York. A fost membru al Academiei Britanice și al Academiei Americane de Arte și Științe. Valoarea operei științifice i-a fost recunoscută și apreciată cu importanta distincție Companion of Honour, în 1998.

Autor prolific, cu un real talent literar, a reușit să transpună istoria într-un limbaj accesibil, publicând peste 30 de lucrări. Toate cărțile sale au fost traduse în mai multe limbi. Cele mai cunoscute volume ale sale, care cuprind istoria lumii de la 1789 până la 1991, au apărut în versiune românească la Editura Cartier: *Era Revoluției (1789-1848)*; *Era Capitalului (1848-1875)*; *Era Imperiului (1875-1914)*; *Era Extremelor (1914-1991)*. De asemenea, la Editura Cartier, au mai apărut *Bandiții*, *Despre istorie și Globalizare*, *democrație și terorism*.

A fost pasionat de jazz, semnând, sub pseudonimul Francis Newton, rubrica de critică muzicală a ziarului *New Statesman*.

La moartea lui Eric Hobsbawm, survenită la 1 octombrie 2012, Niall Ferguson nota în *The Guardian*: „Într-o vreme când diferențe ideologice foarte mici dau, în mod curent, ocazia pentru atacuri încrâncenate la persoană, Hobsbawm ar trebui să servească drept exemplu pentru felul în care oamenii civilizați pot avea păreri diferite în privința unor mari probleme, căzând, în schimb, de acord în privința multor altora”.

Eric HOBBSBAWM

ERA IMPERIULUI

1875 – 1914

Traducere din engleză de Florin SICOIE

CARTIER
i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 20 34 91; tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel./fax: 210.80.51. E-mail: romania@cartier.md

cartier.md

Cărțile Cartier pot fi procurate online pe shop.cartier.md

și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, Barnes & Noble și cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău.

Tel./fax: 022 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău.

Tel.: 022 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Librăria online, shop.cartier.md.

Tel.: 068 555 579. E-mail: vanzari@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712 București, România.

Tel./fax: (021) 210.80.51. E-mail: romania@cartier.md

Taxele poștale sunt suportate de editură.

Plata se face prin ramburs, la primirea coletului.

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Păslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lectori: Em. Galaicu-Păun, Valentin Guțu

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Marina Darii

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Eric Hobsbawm

ERA IMPERIULUI. 1875–1914

Editia a II-a, ianuarie 2022

AGE OF EMPIRE by Eric Hobsbawm © Bruce Hunter and Christopher Wrigley, 1994

© 2022, 1999, Editura Cartier, pentru prezenta traducere.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Hobsbawm, Eric.

Era Imperiului, 1875-1914/ Eric Hobsbawm; traducere din engleză de Florin Sicoie. –

Ed. a 2-a. – Chișinău: Cartier, 2022 (Bons Offices SRL). – 528 p.: fig., tab. –

(Cartier istoric/ colecție coordonată de Virgil Păslariuc, ISBN 978-9975-79-902-7).

Tit. orig.: The Age of Empire, 1875-1914. – Referințe bibliogr. in note: p. 472-490. –

Ind. de nume: p. 507-527. – 700 ex.

ISBN 978-9975-86-547-0.

94“1875/1914”

H 68

Cuprins

<i>Prefață</i>	7
<i>Partea introductivă</i>	9
Capitolul 1. Revoluția centenară	24
Capitolul 2. O economie își schimbă viteza	51
Capitolul 3. Era Imperiului	80
Capitolul 4. Politica democrației	118
Capitolul 5. Muncitorii lumii	155
Capitolul 6. Drapele fluturând: națiuni și naționalism	194
Capitolul 7. Poziția sau incertitudinile burgheziei	224
Capitolul 8. Noua femeie	260
Capitolul 9. Metamorfoza artelor	296
Capitolul 10. Certitudini năruite: științele	327
Capitolul 11. Rațiune și societate	352
Capitolul 12. Spre revoluție	370
Capitolul 13. De la pace la război	404
<i>Epilog</i>	439
<i>Tabele</i>	457
<i>Hărți</i>	466
<i>Note</i>	472
<i>Lecturi suplimentare</i>	491
<i>Indice de nume</i>	507

Revoluția centenară

„Hogan este profet. (...) Un profet, Hinmissy, e cineva care prezice neazuri. (...) Hogan e astăzi cel mai fericit om din lume, dar mâine are să se întâmple ceva.”

Spusele domnului Dooley, 1910¹

I

Centenarele sunt o invenție a sfârșitului secolului al nouăsprezecelea. La un anumit moment, situat între centenarul Revoluției Americane (1876) și cel al Revoluției Franceze (1789) –, ambele sărbătorite prin obișnuitele expoziții internaționale – cetățenii educați ai lumii occidentale au devenit conștienți de faptul că această lume, născută între Declarația de independență, construirea primului pod de fier din lume și asaltul Bastiliei, era acum veche de un secol. Cum se putea compara lumea anilor '880 cu cea a anilor '780?*

În primul rând, ea era acum într-adevăr globală. Aproape toate părțile ei erau deja cunoscute și trasate pe hartă într-un mod mai mult sau mai puțin adecvat ori aproximativ. Cu excepții neglijabile,

* *Era Revoluției*, capitolul 1, analizează acea lume veche.

explorarea nu mai însemna „descoperire”, ci o formă de strădanie athletică, adesea cu puternice elemente de competiție personală sau națională, exemplificată de încercarea de a domina cele mai aspre și mai neospitaliere ținuturi ale Arcticii și Antarcticii. Peary, din SUA, avea să câștige, în 1909, cursa cuceririi Polului Nord împotriva concurenței britanice și scandinave; Amundsen, din Norvegia, a atins Polul Sud în 1911, cu o lună înaintea ghinionistului căpitan britanic Scott. (Niciuna dintre aceste realizări nu avea și nu intenționa a avea cea mai mărunță consecință practică.) Calea ferată și vaporul făcuseră din călătoriile intercontinentale sau transcontinentale o chestiune mai degrabă de săptămâni decât de luni, cu excepția celei mai mari părți din întinsele teritorii ale Africii, Asiei continentale și a unor zone din interiorul Americii de Sud, și în curând aveau să facă din ea o chestiune de zile: odată cu terminarea, în 1904, a căii ferate transiberiene, avea să fie posibil să călătorești de la Paris la Vladivostok în cincisprezece sau șaisprezece zile. Telegraful electric a făcut acum din comunicarea informațiilor în întreaga lume o chestiune de ore. În consecință, bărbați și femei din lumea occidentală – dar nu numai ei – călătoreau și comunicau la mari distanțe, cu o ușurință fără precedent și într-un număr fără precedent. Să luăm un exemplu simplu, care ar fi fost considerat o fantezie absurdă în epoca lui Benjamin Franklin. În 1879, aproape un milion de turiști au vizitat Elveția. Peste două sute de mii din ei erau americani: echivalentul a mai mult decât a douăzecea parte din întreaga populație a Statelor Unite la primul ei recensământ (1790)^{*2}.

În același timp, era o lume mult mai dens populată. Cifrele demografice sunt atât de speculative, în special pentru sfârșitul secolului al nouăsprezecelea, încât precizia numerică este și lipsită de sens, și periculoasă, însă nu vom greși prea mult presupunând că acele aproximativ 1.500 de milioane de oameni care trăiau, probabil, în anii '880 reprezentau dublul populației lumii din anii '780. În mare măsură, cei mai mulți dintre ei erau asiatici, după cum fuseseră întotdeauna, dar, dacă în 1800 ei constituiseră aproape două

* Pentru o mai mare aprofundare a acestui proces de globalizare, vezi *Era Capitalului*, capitolele 3 și 11.

treimi din omenire (după estimări recente), pe la 1900 ei formau probabil 55% din ea. Următorul mare bloc îl constituiau europenii (inclusiv Rusia asiatică, slab populată). Numărul lor era, aproape sigur, mai mult decât dublu, de la, să zicem, 200 de milioane, în 1800, la 430 de milioane în 1900, și, mai mult decât atât, emigrarea lor în masă peste ocean a fost în mare măsură responsabilă pentru cea mai amplă schimbare în populația lumii, creșterea populației Americilor de la aproximativ 30 la aproape 160 de milioane, între 1800 și 1900; și, mai ales, în America de Nord, de la aproximativ 7 la peste 80 de milioane. Continentul pustiit al Africii, despre a cărui demografie se recunoaște că știm puțin, a crescut mai încet decât oricare altul, poate cu cel mult o treime în acest secol. În timp ce, la sfârșitul secolului al optsprezecelea, existau poate de trei ori mai mulți africani decât americani (din America de Nord și din cea Latină), la sfârșitul secolului al nouăsprezecelea erau, probabil, substanțial mai mulți americani decât africani. Populația redusă a insulelor Pacificului, inclusiv Australia, deși sporită de emigrarea europeană de la cifra ipotetică de două milioane la, probabil, șase, a adus o creștere demografică neglijabilă.

Totuși, în timp ce, într-un sens, lumea devenea mai mare, din punct de vedere demografic, și mai mică și globală, din punct de vedere geografic – o planetă legată încă și mai strâns prin lanțul circulației mărfurilor și oamenilor, capitalului și comunicațiilor, produselor materiale și ideilor –, în altul aluneca spre divizare. Existaseră regiuni bogate și sărace, economii și societăți avansate și înapoiate, unități mai puternice și mai slabe de organizare politică și forță militară, în anii '780, ca în toate celelalte epoci istorice despre care avem mărturii. Și e greu de negat faptul că o prăpastie majoră separa marea centură a lumii, care fusese patria tradițională a societăților de clasă și, mai mult sau mai puțin, a statelor și orașelor care dăinuiau, operând prin intermediul unor minorități cu știință de carte și – din fericire pentru istoric – generând documente scrise, de regiunile nordice și sudice asupra cărora etnografii și antropologii de la sfârșitul secolului al nouăsprezecelea și începutul secolului al douăzecilea își concentrau atenția. Cu toate acestea, în interiorul acestei centuri largi, care se întindea din Japonia, la est,

până la țărmurile Atlanticului de Nord și Mijlociu și, prin cucerirea europeană, în interiorul Americilor, și în care trăia cea mai parte a omenirii, decalajele, deși deja mari, nu păreau încă insurmontabile.

În termeni de producție și bunăstare, ca să nu amintim cultura, diferențele dintre principalele regiuni preindustriale erau, după standardele moderne, deosebit de mici; să spunem, între 1 și 1,8. Într-adevăr, o estimare recentă arată că, între 1750 și 1800, produsul național brut *per capita*, în ceea ce numim astăzi „țări dezvoltate”, era în mod substanțial același ca în ceea ce numim acum „Lumea a Treia”, deși aceasta se datorează, probabil, dimensiunii impresionante și ponderii relative a Imperiului Chinez (cu aproximativ o treime din populația lumii), al cărui standard mediu de viață s-ar fi putut să fi fost, în acea etapă, superior, de fapt, aceluia al europenilor³. În secolul al optsprezecelea, europenii ar fi considerat, într-adevăr, Imperiul Celest un loc foarte ciudat, dar niciun observator inteligent nu l-ar fi privit, din niciun punct de vedere, ca pe o economie și o civilizație inferioare celei a europenilor, și cu atât mai puțin ca pe o țară „înapoiată”. Dar, în secolul al nouăsprezecelea, prăpastia dintre țările vestice, baza revoluției economice care transforma lumea, și rest s-a lărgit, la început lent, mai târziu cu o rapiditate crescândă. În 1880 (după aceeași estimare), venitul *per capita* în lumea „dezvoltată” era aproape dublu față de „Lumea a Treia”, în 1913 avea să fie de mai bine de trei ori mai mare și în creștere. În 1950 (ca să amplificăm procesul), diferența era de la 1 la 5, în 1970, de la 1 la 7. Mai mult decât atât, prăpastia dintre „Lumea a Treia” și zonele cu adevărat dezvoltate ale lumii „dezvoltate”, adică țările industrializate, a început mai devreme și s-a mărit încă și mai dramatic. Partea *per capita* a PIB-ului era deja de aproape două ori mai mare comparativ cu „Lumea a Treia” în 1830 și de aproape șapte ori mai mare în 1913*.

* Cifra ce măsoară partea *per capita* a PIB-ului e o interpretare pur statistică: produsul național brut împărțit la numărul de locuitori. Deși e folositor pentru comparații generale ale creșterii economice între diferite țări și/sau perioade, el nu ne spune nimic despre venitul real ori despre standardul de viață al persoanelor din regiune sau despre distribuția veniturilor în cadrul ei, cu excepția faptului că, teoretic, într-o țară cu o cifră mare *per capita* ar exista mai mult de împărțit decât într-o țară cu o cifră mică.

Tehnologia a constituit o cauză majoră a acestei prăpăstii, adâncind-o nu doar economic, ci și politic. La un secol după Revoluția Franceză, devenea tot mai evident că țările mai sărace și înapoiate puteau fi învinse cu ușurință și (dacă nu erau foarte mari) cucerite, din cauza inferiorității tehnice a armamentului lor. Acest fapt era, din punct de vedere comparativ, nou. Invazia lui Napoleon în Egipt, în 1798, așezase, față în față, armatele franceză și mamelucă, dotate cu echipament comparabil. Cuceririle coloniale ale forțelor europene fuseseră realizate nu prin armament miraculos, ci prin agresivitate, cruzime și, mai presus de orice, o organizare disciplinată mai mare⁴. Totuși, revoluția industrială, care a pătruns și în domeniul războiului, în deceniile de la mijlocul secolului (cf. *Era Capitalului*, capitoul 4) a înclinat și mai mult balanța în favoarea lumii „avansate”, prin intermediul explozivilor puternici, mitralierelor și transportului cu abur (vezi capitoul 13, mai jos). Din acest motiv, jumătatea de secol de la 1880 la 1930 avea să fie epoca de aur sau, mai corect, de fier a diplomației canonierelor.

De aceea, în 1880 avem de-a face nu atât cu o lume unitară, cât cu două sectoare îmbinate într-un singur sistem global: cel dezvoltat și cel rămas în urmă, cel dominant și cel dependent, cel bogat și cel sărac. Chiar și această abordare e falsă. În timp ce prima lume (mai restrânsă), în ciuda considerabilelor deosebiri interne, era unită prin istorie și ca reazem comun al dezvoltării capitaliste, lumea a doua (mult mai vastă) nu era unită prin nimic, în afara legăturilor ei cu prima, adică în afara dependenței potențiale sau efective de aceasta. Ce altceva, cu excepția unei apartenențe comune la rasa umană, avea Imperiul Chinez în comun cu Senegalul, Brazilia cu Noile Hebride, Marocul cu Nicaragua? Cea de-a doua lume nu era unită nici prin trecut, cultură, structură socială, nici prin instituții, nici măcar prin ceea ce noi considerăm astăzi ca fiind cea mai importantă caracteristică a lumii dependente, și anume sărăcia în masă. Pentru că bogăția și sărăcia, drept categorii sociale, se aplică doar societăților stratificate într-un anumit fel și economiilor structurate într-un anumit mod, ceea ce nu era cazul, până atunci, al unor zone ale lumii dependente. Toate societățile umane cunoscute în istorie cuprind anumite inechități sociale (în afara celor dintre sexe), dar,

dacă maharajahii indieni care vizitau Occidentul puteau fi tratați ca și cum ar fi fost milionari în înțelesul apusean al cuvântului, căpeteniile sau șefii din Noua Guinee nu puteau fi asimilați în acest sens, nici măcar ca idee. Și, dacă oamenii simpli din orice parte a lumii, atunci când își părăseau locul natal, se transformau, în mod natural, în muncitori și, deci, în membri ai categoriei „celor săraci”, nu era relevant să-i descrii în acest fel în habitatul lor nativ. În orice caz, existau zone favorizate ale lumii – mai ales la tropice – unde nimănui nu trebuia să-i lipsească nici adăpostul, nici hrana, nici tihna. Într-adevăr, existau încă societăți mici în care noțiunile de muncă și repaus n-aveau niciun înțeles, și nici nu existau cuvinte pentru ele.

Dacă existența celor două sectoare mondiale era de netăgăduit, granițele dintre ele erau neclare, mai ales pentru că grupul de state de către care și prin care s-a realizat cucerirea economică a globului – și, în perioada de care ne ocupăm, și cea politică – era unit prin istorie și prin dezvoltare economică. El consta din „Europa”, și nu numai din acele regiuni, mai ales nord-vestice și central-europene, și din coloniile lor de peste ocean care au format, în mod clar, miezul dezvoltării capitaliste. „Europa” includea regiunile sudice, care jucaseră, cândva, un rol major în evoluțiile capitaliste de început, dar, din secolul al șaisprezecelea, ieșiseră din circuit și cuceririle primelor mari imperii europene de peste ocean, în special Peninsula Italică și cea Iberică. Includea, de asemenea, o vastă zonă de la granița estică unde, vreme de mai bine de o mie de ani, creștinătatea – adică moștenitorii și descendenții Imperiului Roman* – luptase împotriva invaziilor periodice ale cuceritorilor militari din Asia Centrală. Ultimul val al acestora, care formase marele Imperiu Otoman, fusese treptat alungat din vastele zone ale Europei pe care le-a controlat între secolul al șaisprezecelea și al optsprezecelea, iar zilele sale în

* Între secolul V d.Hr. și 1453, Imperiul Roman a supraviețuit, cu succes schimbător, avându-și capitala la Bizanț (Istanbul) și creștinismul ortodox ca religie de stat. Țarul rus, după cum îi arată numele (țar = Caesar; Țarigrad, „cetatea împăratului”, este încă denumirea slavă pentru Istanbul), se considera succesorul acestui imperiu, iar Moscova ca „cea de-a treia Romă”.

Europa erau clar numărate, deși, în 1880, controla încă o centură substanțială de-a curmezișul Peninsulei Balcanice (părți din actuala Grecia, Iugoslavia și Bulgaria, și toată Albania), precum și anumite insule. O mare parte din teritoriile recucerite sau eliberate puteau fi privite ca „europene” doar din politețe: de fapt, Peninsula Balcanică era încă în mod curent considerată ca aparținând „Orientului Apropiat”: din acest motiv, Asia de Sud-Vest a ajuns să fie cunoscută ca „Orientul Mijlociu”. Pe de altă parte, cele două state care făcuseră cel mai mult ca să-i împingă înapoi pe turci erau sau au devenit mari puteri europene, în ciuda înapoierii cunoscute, totale sau parțiale, a popoarelor și teritoriilor lor: Imperiul Habsburgic și, în primul rând, imperiul țarilor ruși.

Părți însemnate din „Europa” se găseau, prin urmare, cel mult la marginile centrului dezvoltării economice capitaliste și societății burgheze. În unele, majoritatea locuitorilor trăiau în mod clar într-un alt secol decât contemporanii și conducătorii lor – ca pe coastele adriatice ale Dalmației sau în Bucovina, unde, în 1880, 88% din populație era analfabetă, comparativ cu 11% în Austria de Jos, parte a aceluiași imperiu⁵. Mulți austrieci educați împărtășeau convingerea lui Metternich, conform căreia „Asia începe acolo unde drumul răsăritean părăsește Viena”, iar cei mai mulți dintre italienii din nord îi considerau pe cei mai mulți dintre cei din sud un fel de barbari africani, dar, în ambele monarhii, regiunile înapoiate constituiau doar o parte a statului. În Rusia, întrebarea „european sau asiatic?” lovea mult mai adânc, de vreme ce, practic, întreaga zonă, din Bielorusia și Ucraina, înspre est, către Pacific, era la fel de îndepărtată de societatea burgheză, cu excepția unui strat subțire al celor educați. Ea constituia, într-adevăr, subiectul unor înflăcărâte dezbateri publice.

Fără îndoială, istoria, viața politică, cultura și, nu în ultimul rând, secolele de expansiune maritimă și terestră împotriva lumii a doua legau până și zonele înapoiate ale primei lumi de cele avansate, dacă lăsăm la o parte cele câteva enclave izolate ale muntenilor din Balcani și altele asemenea. Rusia era, într-adevăr, înapoiată, deși conducătorii ei priviseră sistematic către Vest vreme de două secole și dobândiseră controlul asupra unor teritorii de la granița de vest ca

Finlanda, Țările Baltice și părți din Polonia, care erau, în mod distinct, mai avansate. Cu toate acestea, din punct de vedere economic Rusia făcea categoric parte din „Occident”, atâta vreme cât guvernul ei era clar angajat într-o politică de industrializare masivă, după modelul occidental. Din punct de vedere politic, Imperiul Țarist era mai degrabă colonizator decât colonie, iar din punct de vedere cultural restrânsa minoritate educată din Rusia a constituit una din gloriile civilizației occidentale din secolul al nouăsprezecelea. Țăranii din Bucovina, în nord-estul îndepărtat al Imperiului Habsburgic*, poate că trăiau încă în Evul Mediu, dar capitala ei, Cernăuți, cuprindea o universitate europeană remarcabilă, iar clasa ei de mijloc a evreilor emancipați și asimilați era orice, numai medievală nu. La celălalt capăt al Europei, Portugalia era mică, slabă, înapoiată, după orice standard contemporan, practic, o semicolonie a Angliei, și doar ochiul credinței putea decela acolo ceva în dezvoltarea economică. Totuși, Portugalia a rămas nu numai membră a clubului statelor suverane, ci și un mare imperiu colonial, în virtutea istoriei ei; și-a păstrat imperiul african, nu numai pentru că puterile europene rivale nu s-au putut hotărî cum să-l împartă, ci și pentru că, fiind „europeană”, posesiunile ei nu erau – sau nu prea erau – privite ca surse de materii prime pentru cucerirea colonială.

În anii '880, Europa era nu numai centrul inițial al dezvoltării capitaliste care a dominat și a transformat lumea, ci, de departe, cea mai importantă componentă a economiei mondiale și a societății burgheze. N-a existat niciodată în istorie un secol mai european și nici nu va mai exista vreodată. Din punct de vedere demografic, lumea cuprindea o proporție mai mare de europeni la sfârșitul secolului decât la începutul lui – poate unu la patru, comparativ cu unu la cinci⁶. În ciuda milioaneilor de oameni pe care vechiul continent le-a trimis către diferite lumi noi, populația creștea repede. Deși ritmul sau impulsul real al industrializării ei contura deja viitorul Americii ca supraputere economică mondială sigură, producția

* Regiunea a devenit parte a României, în 1918, și, din 1947, face parte din Republica Sovietică Ucraineană.

industrială europeană era încă de mai bine de două ori mai mare decât cea americană, iar progresul tehnologic major încă provenea mai ales din estul Atlanticului. Mașinile cu motor, cinematografia și telegrafia s-au dezvoltat mai întâi, în mod serios, în Europa. (Japonia a luat un start mult mai lent în economia mondială modernă, deși acesta a fost mai rapid în politica mondială.)

În privința culturii de vârf, lumea coloniilor de albi de peste mări a rămas încă preponderent dependentă de bătrânul continent; și acest lucru era chiar mai evident printre puțin numeroasele elite educate ale societăților de non-albi, de vreme ce acestea luau „Occidentul” drept model. Din punct de vedere economic, Rusia nu putea să se compare cu creșterea rapidă și bunăstarea din SUA. Din punct de vedere cultural, Rusia lui Dostoievski (1821-1881), Tolstoi (1828-1910), Cehov (1860-1904), a lui Ceaikovski (1840-1893), Borodin (1834-1887) și Rimski-Korsakov (1844-1908) era o mare putere, iar SUA, țara lui Mark Twain (1835-1910) și Walt Whitman (1819-1892) nu era, chiar dacă îl adăugăm aici pe Henry James (1843-1916), care emigrase de mult în atmosfera mai plăcută din Anglia. Cultura și viața intelectuală europeană încă aparțineau mai ales unei minorități a celor prosperi și educați, și era adaptată funcționării admirabile într-un și pentru un astfel de mediu. Contribuția liberalismului și stânga ideologică din spatele lui aveau să atragă după sine faptul ca realizările acestei culturi de elită să devină accesibile tuturor. Muzeul și biblioteca liberă au fost realizările caracteristice. Cultura americană, mai democratică și egalitaristă, nu și-a intrat în drepturi până în era culturii de masă din secolul al douăzecilea. La momentul respectiv, chiar în probleme legate atât de strâns de progresul tehnic, cum ar fi științele, SUA se aflau încă în urma nu numai a germanilor și britanicilor, dar chiar și a micii Olande, dacă e să judecăm după distribuirea geografică a premiilor Nobel în primul lor sfert de veac.

Dar, dacă o parte din „prima lume” s-ar fi potrivit la fel de bine zonei de dependență și de înapoiere, practic întreaga „lume a doua” îi aparținea, cu excepția Japoniei, care se „occidentaliza” sistematic din 1868 încoace (vezi *Era Capitalului*, capitolul 8), și a teritoriilor de peste mări colonizate de numeroase populații de origine europeană – în 1880, încă, preponderent, din Europa de Nord-Vest și Centrală –,

cu excepția, desigur, a unor populații băștinașe pe care n-au reușit să le elimine. Această dependență – sau, mai exact, incapacitatea fie de a se ține la distanță de comerțul și tehnologia Occidentului, fie de a găsi un substitut pentru ele, fie de a se împotrivi oamenilor înarmați cu armele și organizarea occidentală – a fost cea care a pus în aceeași categorie societăți ce nu aveau, de altfel, nimic în comun, ca și victimele istoriei secolului al nouăsprezecelea față de făuritorii lui. Cum spune o crudă zicătoare occidentală, cu o oarecare tentă militară:

Orice s-ar întâmpla, noi avem
Mitrăliera Maxim, iar ei nu⁷.

În comparație cu această diferență, diferențele dintre societățile din epoca de piatră, ca acelea din insulele Melaneziei, și societățile rafinate și urbanizate din China, India și lumea islamică păreau ne semnificative. Ce conta că artele lor erau admirabile, că monumentele culturilor lor antice erau minunate și că sistemele lor filozofice (mai ales cele religioase) i-au influențat pe unii erudiți și poeți occidentali cel puțin la fel de mult sau chiar mai mult decât creștinismul? În esență, ele erau în aceeași măsură la bunul plac al navelor care veneau din străinătate, aducând încărcături de mărfuri, oameni înarmați și idei împotriva cărora erau neputincioase și care le-au transformat universurile lor în moduri care le conveneau invadatorilor, oricare ar fi fost sentimentele celor invadați.

Asta nu înseamnă că diviziunea dintre cele două lumi era, pur și simplu, una între țări industrializate și agricole, între civilizațiile orașului și satului. „Lumea a doua” cuprindea orașe mai vechi și/sau la fel de mari ca și prima: Pekin, Constantinopol. Piața mondială capitalistă a secolului al nouăsprezecelea a generat, în interiorul ei, centre urbane disproporționate de mari, prin care erau canalizate relațiile ei economice: Melbourne, Buenos Aires, Calcutta aveau, fiecare, în jur de o jumătate de milion de locuitori, în anii '880, fiind mai mari decât Amsterdam, Milano, Birmingham sau München, în timp ce Bombay, cu trei sferturi de milion de locuitori, era mai mare decât toate orașele Europei, cu excepția unei jumătăți de duzină. Deși, cu câteva excepții speciale, orașele erau mai numeroase și jucau un rol mai important în economiile primei lumi, lumea „dezvoltată”